

Araştırma Makalesi / Research Article

TÜRKİYE’DE İÇ GÖÇÜN MERKEZ – ÇEVRE TEORİSİ KAPSAMINDA NEDEN VE SONUÇLARINA DAİR BİR ANALİZ

Ahmet APAN*

ÖZ

Türkiye’de iç göç hareketlerine yol açan gerekçeler çeşitli olsa da, Kalkınma Planlarında vurgulandığı üzere, hızlı nüfus artışı, sosyo-ekonomik gelişmişlik farkları ve tarımda makineleşme en öne çıkan nedenlerdendir. II. Dünya Savaşı’nın ardından Avrupa’nın yeniden kalkındırılması çabaları Türkiye’de tarımda makineleşmenin başlamasına ve bununla bağlantılı olarak kırsalda işsizliğe neden olmuştur. Ayrıca çok partili hayata geçişle birlikte dışa açılmaya yönelik hamleler kentlerde sanayileşme sürecini hızlandırmış ve işgücü ihtiyacı duyulmasına yol açmıştır. Bu bağlamda Merkez – Çevre Teorisi’ne uygun olarak kırsaldaki nüfusun kentlere göç etmesi beraberinde toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel sorunları getirmiştir. İç göç hareketleriyle birlikte bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik farkı açılırken, iç göç hareketlerinin devamlılığına yol açan bir döngü ortaya çıkmıştır. 1963 yılında ilki yayımlanan beş yıllık kalkınma planları iç göçün neden ve sonuçlarının resmi olarak tespiti ve çözüm önerileri geliştirilmesi bakımından önemli kaynaklardır. İç göç hareketlerinin yönetilmesi amacıyla tasarlanan kırsal kalkınmanın teşvik edilmesi, bölgeler arası sosyo-ekonomik gelişmişlik farkının azaltılması gibi tedbirlerin amacına ulaşamadığı kalkınma planlarında kabul edilen gerçeklerdendir. Kentlerde artan kayıt dışı istihdam, kentlerin yoğun göçü karşılamaya yetmeyen yetersiz imar ve konut politikalarından doğan gecekondulaşma ve kent yaşamına uyum eksikliğinden kaynaklanan kentlileşememe iç göçün öne çıkan sonuçlarındandır. İç göçü tetikleyen sorunların ortadan kaldırılmasının yanında, hem göç veren hem de göç alan yerlerde göçün neden olduğu olumsuz etkilerin saptanması, azaltılması veya ortadan kaldırılması önemlidir.

Anahtar Kelimeler: İç Göç, Kentleşme, İstihdam, Gecekondu

* Doç. Dr. Mülkiye Başmüfettişi, ahmet.apan@icisleri.gov.tr, ORCID: 0000-0002-2294-3048

AN ANALYSIS ON THE CAUSES AND CONSEQUENCES OF INTERNAL MIGRATION IN TÜRKİYE WITHIN THE SCOPE OF CENTRE-PERIPHERY THEORY

ABSTRACT

Although there have been miscellaneous reasons for internal migration in Turkey, rapid population growth, socio-economic development differences and mechanization in agriculture are the most obvious causes, as emphasized in the Development Plans. After the World War II, the efforts for the re-development of Europe provoked the start of mechanization in agriculture, then in connection with this, led to unemployment in rural areas in Turkey. In addition, the country's efforts to establish an open economy after the transition to the multi-party system accelerated the industrialization process in the cities and led to the urgent need for more labour force in 1950s. In this context, the internal migration of the rural population to the cities in accordance with the Centre-Periphery Theory has brought along some social, political, economic and cultural problems. While the socio-economic development gap between the regions has expanded because of the internal migration movements, a cycle that paved the way to the continuity of the internal migration movements has emerged. The five-year development plans, the first of which was published in 1963, are important sources for the official assessment of the causes and consequences of internal migration and the remedies to it. It is one of the facts admitted in the development plans that the measures devised for the purpose of managing internal migration movements such as promoting rural development and reducing the socio-economic development gap between regions, failed to reach their goals. Increasing undocumented employment in cities, squatting due to inadequate zoning and housing policies that are not enough to meet the intense migration of cities, and the lack of urbanization caused by the poor integration to urban life are the significant outcomes of internal migration. In addition to eliminating the problems that trigger internal migration, it is important to detect, reduce and eliminate the negative effects of migration in both origin and target places.

Key Words: Internal Migration, Urbanization, Employment, Ghetto

GİRİŞ

Yaşandığı yerlerde ekonomik, toplumsal ve siyasal anlamda derin etkiler yaratan göç olgusu karmaşık ve iç içe geçmiş bileşenlerden meydana gelmekte olup, uluslararası (dış) göç - iç göç, zorunlu göç - gönüllü göç, düzenli göç - düzensiz göç gibi sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Çalışma bu göç türlerinden iç göçü odağına almaktadır. 1950’lerden sonra Türkiye’de yoğun biçimde kırdan kente iç göç hareketleri yaşanmaya başlamıştır. Çalışma, Türkiye’deki iç göç hareketlerini Merkez-Çevre Teorisi çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Temelde iç göçün nedenleri ve sonuçları, ülkenin kapitalist sisteme geçme çabalarına koşut biçimde sosyo-ekonomik eşitsizliklerin baş göstermesi ve tarımda makineleşmeyle birlikte nüfusun büyük şehirlere doğru hareketlenerek hem kırsal hem de kentsel istihdam piyasalarını etkilemesiyle bağlantılıdır. İç göç hareketleriyle birlikte coğrafik, toplumsal ya da başka nedenlerle az gelişmiş yerleşim alanlarının, sanayileşmiş ve gelişmiş kentlere bağımlı hale gelmesi söz konusudur. Öte yandan, yönetilemeyen yoğun iç göç hareketleri kentleşme, gecekondulaşma ve istihdam başta olmak üzere farklı alanlarda çeşitli sonuçlar doğurmaktadır.

İç göç çalışmaları farklı disiplinler tarafından yürütüldüğünden kullanılan araç ve yöntemler değişiklik gösterebilmektedir. Ayrıca, iç göç hareketlerinin tespitine yönelik çalışmalarda istatistiki verilerin dönemsel karşılaştırması bu çalışmanın kısıtlılıklarındadır. Çünkü 2000 yılına kadar merkezi nüfus sayımlarında benzer veriler toplanırken, adrese dayalı nüfus kayıt sistemiyle birlikte toplanan veriler farklılık göstermeye başlamıştır. Önceden hanelerden çok yıllı dönemler halinde ancak oldukça kapsamlı veri elde edilirken, şimdilerde dinamik ancak sınırlı veri setlerine ulaşılmaktadır çünkü Türkiye İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasıyla eskiden kullanılan coğrafi bölge sınıflandırmasından farklı veri setleri temin edilmektedir. Bu nedenle çalışmanın yazarı tarafından farklı nitelikteki istatistiki veriler derlenip, tablolara dönüştürülerek iç göç hareketlerinin daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir.

Çalışma iki ana bölüme ayrılmış olup, ilk bölümde çalışmada kullanılan kavramsal çerçevenin temeli ele alınmaktadır. Bununla birlikte ilk bölümde Türkiye’de yaşanan iç göç olayları dönemler halinde incelenmiş; ayrıca 1963 yılından çalışmanın tamamlandığı tarihe kadar yürürlüğe konulan 11 Beş Yıllık Kalkınma Planında (BYKP) iç göçle ilgili tespitler ve öneriler kapsamlı biçimde analiz

edilmiştir. Dönemler belirlenirken çok partili hayatın başladığı 1950'ye kadar gerçekleşen iç göç hareketleriyle birlikte Demokrat Parti iktidarını kapsayan ve ilk yaygın iç göç hareketlerinin görüldüğü 1950-1960 arası, planlı hayatın başladığı ve iç göçe yönelik ilk önlemlerin geliştirildiği 1960-1980 arası ve son olarak 1980'den günümüze olan süreç ayrı ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümü iç göçün nedenlerini hızlı nüfus artışı, bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik farkları ve tarımda makineleşme çerçevesinde ele almaktadır. İkinci bölüm daha sonra iç göçün sonuçlarına odaklanmış olup, bu doğrultuda kentleşme ve kentlileşme, gecekondulaşma ve istihdam sorunları alt başlıklar halinde incelenmiştir

1. KAVRAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVE: İÇ GÖÇ DÖNEMLERİ VE KALKINMA PLANLARINDA İÇ GÖÇ

İç göç hareketlerinin geçmişine bakıldığında sanayi devrimi ile toplumsal alanda, üretim ilişkilerinde ve işgücünün niteliksel ve niceliksel yapısında meydana gelen değişikliklerin toplum üzerinde oluşturduğu etki ve sonuçların öne çıktığı görülmektedir. Çalışmada iç göçü açıklamada kullanılan Merkez - Çevre Teorisi, Wallerstein, Galtung ve Amin gibi farklı teorisyenler tarafından geliştirilse de Immanuel Wallerstein diğerleri arasında öne çıkan isimdir. Wallerstein, daha çok dünya sistemleri üzerine kurduğu açıklamalarında Fransız devriminin öne çıkardığı özgür ve eşit bir topluma ulaşılması hedeflerine ulaşma adına çok az çaba gösterildiğini vurgularken (bkz. Wallerstein ve diğerleri, 1990); sermaye birikiminin günümüz dünya sistemlerini tesiri altına aldığına, ekonominin başat aktör olarak devletlerin arasındaki ilişkide belirleyici olmanın yanı sıra bireyler üzerinde de sınırlayıcı olduğuna işaret etmektedir (bkz. Wallerstein, 2011). Wallerstein, dünya ekonomi sistemini merkez, yarı çevre ve çevre olmak üzere üçe ayırmakta ve aralarındaki bağımlılığa dikkat çekmektedir (Wallerstein, 2011: 63). Merkez – Çevre Teorisi'ne daha çok kapitalist ilişkilerin ve asimetric bağımlılığın açıklanmasında başvurulmaktadır (bkz. Amin, 1974; Galtung, 1971). Galtung'un üzerinde en çok durduğu konulardan birisi merkez ile çevrenin arasında çıkar ilişkisine dayanan bir bağımlılık bulunduğu ancak çevrenin daha eşitsiz bir yapıya sahip olduğudur (Galtung, 1971: 84). Amin ise bu eşitsiz ilişkide merkezin, çevreyi sömürdüğünü; merkez ve çevre arasında pek çok sorunun aynı niteliğine rağmen farklı biçimde ele alındığını; örneğin çevredeki işsizlik ve yetersiz istihdamın bile merkezdekiyle aynı biçimi almadığını ve aynı sonuçları doğurmadığını

vurgulamaktadır (Amin, 1974: 24). Öte yandan, Ferrao ve Jensen-Butler kent ve kır arasındaki ‘merkez - çevre’ ilişkileri üzerine teorik gözlemlerin Adam Smith’e kadar gittiğini ve Wallerstein’in yaklaşımının bölgesel olarak uygulanabileceğini savunmaktadır (Ferrao ve Jensen-Butler, 1984: 375, 376). Türkiye’de Merkez - Çevre Teorisini toplumsal ve siyasal alanlara uygulayanların öncülerinden birisi Şerif Mardin’dir. Bu teoriye başvurduğu çalışmasında Mardin, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinden siyasal ve dinsel örnekleri kullanarak toplumsal yapıyı oluşturan farklı gruplar (çevre) ile yönetim (merkez) arasındaki çelişki dolu ilişkiye ve ayrışmaya dikkat çekmektedir (1973: 169-190). Bu yönüyle göçe neden olan sosyo-ekonomik temelli sorunlardan kaynaklı kentleşme gibi kültürel temelli sonuçlar Mardin’in getirdiği yorumun genişletilmesiyle açıklanabilir.

Merkez – Çevre Teorisi’ne göre göç, kapitalist gelişme sürecinde kaçınılmaz olarak meydana gelen aksaklıkların ve yer değiştirmelerin doğal bir sonucudur (Massey ve diğerleri, 1993: 445). Kapitalist sistem doğası gereği sömürüye dayandığı için çevre, merkezin çıkarına uygun biçimde göçe yönlendirilmektedir (Güllüpinar, 2012: 57). Dünya Sistemi olarak da adlandırılan ve karşılıklı bağımlılık ya da asimetrik bağımlılık gibi alt kavramların üzerinde yükselen bu teori, daha çok dış göçü açıklamada kullanılmakla birlikte çalışma, aynı kavram setlerinden yola çıkarak Türkiye’deki iç göç hareketlerine dair dinamikleri tespit etmeyi amaçlamaktadır. Teori, göçün bir sonucu olarak toplumsal sorunlar yaşanabileceğini belirtmekte ve bu çatışmayı kırsal ve kentsel alanların ekonomik yönden eşitsizliğine bağlamaktadır (Ferrao ve Jensen-Butler, 1984: 377). Merkez – Çevre Teorisi, Türkiye’deki iç göç hareketlerine uygulanırken kentsel ve kırsal alanların karşılıklı bağımlılığı, kentte gelişen üretim ilişkilerinin ve sanayileşmenin ucuz işgücüne duyduğu ihtiyaç ve bu ihtiyacın giderilmesinde ana kaynak olan kırsal nüfus dikkate alınmıştır. Teorinin altında yatan fikir, sanayileşen merkez ile tarımla geçinen kırsal çevre arasındaki eşitsiz ilişki ve bağımlılığın mevcut olduğudur. Teoriye göre iç göç, merkezin çevre üzerindeki egemenliğinin bir sonucudur. Kırsal, merkeze olan bağımlılığı nedeniyle daha az gelişme göstermekte; bu durum ise mevcut sosyo-ekonomik gelişmişlik farkını daha çok büyütmektedir. Bu kapsamda “*Merkez ve Çevre, kapitalist değerler ve ekonomik zorunluluklar sistemi çerçevesinde karşılıklı*” olarak birbirine bağımlıdır (Çağlayan, 2006: 79). Bu bağımlılığın bir sonucu olan “*göç, coğrafi mekân değiştirme hareketinin toplum yapısını ekonomik, kültürel, toplumsal ve siyasal yönleriyle*” etkileyen bir sürecin

ifadesidir (Özer, 2004: 11). Bu ifade çerçevesinde göçün çok boyutlu doğası ve sonuçları olduğu anlaşılmaktadır. Bu süreç içerisinde çevrenin rolü, daha çok iç göç yoluyla merkezin ihtiyacı olan ucuz işgücünün sağlanmasıdır (Çağlayan, 2006: 80). Tarımsal ekonomi beden gücüne dayandığı için kırsalda doğurganlık hızı yüksektir. Hızlı nüfus artışı ve tarımda makinenin yoğun kullanımı gibi nedenlerle kırsaldakiler işsizlik sorunu yaşadığından çevreden merkeze doğru gerçekleşen iç göç hareketleri, merkezin istihdam yaratma kapasitesinin yetersizliğiyle doğru orantılı olarak, kentleşme ve imar konularında olumsuz sonuçlara neden olmaktadır. Bu kapsamda 1963 yılından itibaren kabul edilen kalkınma planları, iç göçün en önemli nedenlerini hızlı nüfus artışı ve tarımda makineleşmeyle birlikte ivme kazanan sosyo-ekonomik gelişmişlik farkının olumsuz biçimde artması olarak tespit ederken, iç göç hareketlerinin kentleşme, gecekondulaşma ve istihdam bakımından yarattığı olumsuz sonuçları gidermeye yönelik çeşitli çözüm önerileri getirmiştir.

Dünyada yeni düzene uyum süreci, dolayısıyla yeni nüfus ve yer değiştirmelerini içeren göç hareketleri yaşanmaktadır (Tekeli, 1998: 8). Belli bir zaman dilimi içerisinde, belli sayıda kişilerce, farklı güdülerle yapılması ve dinamik bir süreci kapsaması, göç olgusunun bilimsel bakımdan tanımlanmasını, çözümlenmesini ve yorumlanmasını karmaşık hale getirmektedir. Türk Dil Kurumu (TDK) Türkçe Sözlüğünde göç; *“ekonomik, toplumsal veya siyasal sebeplerle bireylerin veya toplumların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitmesi, taşınma, hicret, muhaceret”* olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2022). Göçü *“dinamik bir süreç olarak tanımlayacak olursak; bir yerde yaşayan nüfusun belli bir kesiminin çeşitli nedenlerle, bulunduğu yerden başka bir yere yerleşmek üzere ya da nispeten sürekli olarak gitmesidir”* (Akgür, 1997: 41). Nüfus hareketliliği göç olgusunun tamamını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Aynı zamanda göç; toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal dönüşümlere katkıda bulunduğundan kendisi bir neden durumuna gelmektedir (İçduygu ve Sirkeci, 1999: 250). Öte yandan söz konusu dönüşümlerin sonucu olarak ortaya çıktığından, iç göçün kendisi bir netice olarak kabul edilebilir. Kısaca, *“toplumsal değişim ve hareketler göçe neden olan, aynı zamanda göçün neden olduğu olgulardır”* (Durugönül, 1997: 99). Bu anlamda göç pek çok anlamda değişimi, doğal olarak dönüşümü beraberinde getirmektedir. Çalışmanın ana konusu olan iç göç; öncesinde yaşanan olaylar, göç hareketinin kendisi ve göç

sonrasında ortaya çıkan koşullar bakımından göçe konu olan kaynak ve hedef yerleşim alanları ve buralarda yaşayan toplumlar bakımından önemli sonuçlar doğuran bir olgudur. Nüfusun ulusal sınırlar içindeki hareketliliğinin bir yansıması olan iç göç, “bir ülke içinde bir bölge, şehir, kasaba ve köyden diğerine yerleşme amacıyla yapılan hareket” olarak tanımlanmaktadır (Keleş, 1998: 63). Dış göç için geçerli neden ve sonuçlar iç göç için geçerlidir. Marshall iç göçü, “devletlerin ulusal sınırları içinde, emeğin ekonomide büyüme sağladığı alanlara doğru göç etmesi anlamında nüfus hareketi” olarak tasvir etmektedir (Marshall, 2005: 314). Her iki tanım dikkatle incelendiğinde coğrafya, insan, istihdam, sosyo-ekonomik gelişmişlik farkı gibi unsurların ortak olduğu görülmektedir.

Ülke ekonomisinin, siyasal ve toplumsal yapısının dönüşümünde, nedenleri çok farklı olsa da, iç göçün etkisi büyüktür. Sadece bir nüfus hareketliliği ya da coğrafi yer değiştirme olmanın ötesinde iç göç, çoklu bakış açısıyla ele alınması gereken bir olgudur. İç göç hareketleri nüfus artışını veya azalışını doğrudan etkilemekle birlikte nüfusun niteliğinde meydana gelen değişimler göçe konu olan kaynak ve hedef yerleşim alanlarında toplumun yapısını, kültürünü, ekonomisini, siyasetini, kısaca bütün kurumlarını bir bütün olarak etkilemektedir. Ayrıca göç hareketleri, “çok üyeli geniş grupların yaşamında önemli değişiklikler yaratarak, mesleki uğraşı ve saygınlıklarda farklılıklara yol açmaktadır” (Abadan Unat, 1976: 397). Göçü başlatan toplumsal nedenlerle birlikte bazı durumlarda kişisel hedeflere ulaşma amacının anlam kazandığı görülmektedir. Bunun ötesinde iç göçü anlamaya yönelik ekonomik gerekçeler ve istihdam hedefleri öne çıkmaktadır. Merkez – Çevre Teorisi bu anlamda sanayileşme ve kapitalistleşme sonucunda ortaya çıkan dengesizliklerden ve karşılıklı bağımlılıktan kaynaklanan ucuz işgücü ihtiyacının giderilmesini açıklamada faydalı bir araçtır. Bu doğrultuda yapılan genel bir sınıflandırma kapsamında “kırsal alanlardan kentlere gerçekleşen iç göç; tek yönlü, dönüşümlü, döngüsel göç” olmak üzere üç şekilde ortaya çıkmaktadır (Öztürk, 2006: 54). Tek yönlü göç kavramında kırdan kente gelenler istihdam piyasasına erişebiliyorsa geriye dönmeleri için bir nedeni bulunmayacağından kente yerleşik hale gelmektedir (Es ve Ateş, 2004: 2017). Dönüşümlü göçte ise işgücü tarım, sanayi ve hizmet sektörleri arasında geçiş yapabilirken, bu geçişin mevsimlik göçten farkı belli bir zaman dilimi yerine, her zaman mümkün olmasıdır (Öztürk, 2006: 54). Döngüsel iç göç hareketlerinde, göç eden kişiler kentte çeşitli alanlarda istihdam edildikten sonra tekrar kıra dönerken, burada da kalıcı olmayıp

yeniden kente göç etmekte ve düzenli olmayan aralıklarla ve farklı gerekçelerle bu göç hareketleri bir döngü içinde gerçekleşmektedir (Öztürk, 2006: 54).

Çalışma içerisinde Merkez – Çevre Teorisi kapsamında kentleşme ve kentleşme kavramları ayrıntılı biçimde analiz edilmiştir. Kentleşmenin ekonomik, toplumsal ve siyasal boyutları hesaba katan geniş tanımı şöyle yapılabilir: *“sanayileşme ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikimi süreci”* (Keleş, 2002: 22). Kentleşme ise, *“kırdan çözülme ve kentte yoğunlaşma nedeniyle, kırdan kente göçen nüfusun ekonomik ve sosyal bakımlardan, kıran özelliklerinden arınarak kentin özelliklerini kazanma süreci”* olarak tanımlanabilir (Kartal, 1983: 95). Kentleşmemeye kavramıyla arasında neden – sonuç ilişkisi bulunan bir başka kavram ise gecekondudur. Gecekonduyu, *“hızlı ve düzensiz kentleşmenin görüldüğü yörelerde ortaya çıkan, kamuya veya özel şahıslara ait tapulu arazide kısa sürede yapılabilen, alt yapısı yetersiz bir konut tipi”* olarak tanımlamak mümkündür (Öztürk ve Altuntepe, 2008: 1601). Gecekonduların kültürel anlamda kapalı toplumlar yaratması ise enklavlaşma kavramını öne çıkarmaktadır. Enklavlar, kentli nüfusun yüksek yoğunluklu olması ve bu yoğunluğu karşılama pek çok konuda yetersiz kalınması kültürel kimlik, toplumsal ağlar ve ekonomik faaliyetlerde benzer özelliklere sahip, birbiriyle dayanışmaya giren ve bu nedenle kente göçenlerin ilk durağı olan yerleşim alanlarıdır (McCombs, 2017: 2). İç göçle ilgili çalışmada sıkça kullanılan kavram setleri bu şekilde verildikten sonra Türkiye’de iç göç hareketleri dönemsel biçimde ele alınabilir.

1.1. Tarihsel Akışa Göre İç Göç Hareketleri

İç göç olgusu bir yandan göç edenin kendisinin bir kararı olarak ortaya çıkarken, diğer yandan ekonomik kaynakların yer değiştirmesine ve bunun toplum dokusunu etkilemesine neden olmaktadır. 1950 yılına kadar olan dönem incelendiğinde bazı siyasal gelişmelerden kaynaklanan zorunlu göç, devlet memurlarının tayini ve mevsimlik işçilerin dışında iç göç hareketlerinde pek değişiklik olmamıştır. Mülga Devlet İstatistik Enstitüsü (Türkiye İstatistik Kurumu - TÜİK) kayıtlarına göre 1935-1950 yılları arasındaki kentsel-kırsal nüfus oranları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1. 1935-1950 Yılları Arasında Kentli ve Kırsal Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Oranı

Yıl	Ülke Nüfusu	Kentli Nüfus	Oran (%)	Kırsal Nüfus	Oran (%)
1935	16.158.018	3.802.642	23,53	12.355.376	76,47
1940	17.820.950	4.346.249	24,39	13.474.701	75,61
1945	18.790.174	4.687.102	24,94	14.103.072	75,06
1950	20.947.188	5.244.337	25,04	15.702.851	74,96

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

“Tablo 1.”den anlaşılacağı üzere söz konusu dönemde kentsel ve kırsal nüfusun toplam nüfus içindeki oranları pek değişmemiştir. Bu durum iç göç hareketlerinin durağan seyrettiğine dair önemli bir işarettir. Örneğin, kentli nüfus 1935’te 3.802.642’ye (%23,53), 1950’de ise 5.244.337’ye (%25,04) yükselmiştir. Bu dönemde dikkat edilmesi gereken ayrıntı 1945’te II. Dünya Savaşı’nın bitmesiyle birlikte dünyada yeni dengelerin kurulması ve bunun ülke içine yansımalarıdır. Marshall Planı gibi dış yardımlar yoluyla modernleşme, topraktan kopuş, sanayi - hizmet sektörlerinde istihdam artışı gibi gelişmeler yaşanmıştır. ABD kaynaklı ekonomik yardım programı olan “*Marshall Planı’nın dünya genelindeki etkisi, Keynesyen, toplumsal ve güdümcü politika karışımlarına yol açmasıdır*” (Loughlin, 2009: 52).

1950-1960 arası dönem çok partili siyasi hayata geçişi kapsamakta olup, bu dönemin başları Türkiye’de iç göç hareketleri bakımından ayrı bir öneme sahiptir (Aydınlı ve Çiftçi, 2015: 195). Ülkenin serbest piyasa sistemine geçişi yolunda “*tarımdaki kapitalistleşme sürecini hızlandıran makine ve traktör ithalinin dış ticaretteki en önemli kalem durumuna gelmesi, karayolları ve barajlar için büyük yatırımlara girilmesi*” dikkate değer hamlelerdir (Şaylan, 1976: 47). Nitekim Karayolları Genel Müdürlüğü 1950 yılında, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü 1954 yılında teşkilatlanmıştır. Tarımda makineleşme üretimi artırırken, kırsalda işgücü ihtiyacı ters orantılı olarak azalmış, iyileşen ulaşım imkânları kırdan kente göçü teşvik etmiştir. Bunun sonucunda, daha önce görülmemeyen bir oranda coğrafi hareketlilik yaşanmaya başlamıştır. Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yapılan nüfus sayımlarına göre 1950-1960 arası dönemde kentsel ve kırsal nüfus dağılımı aşağıda “Tablo 2.”de gösterilmiştir.

Tablo 2. 1950-1960 Arasında Kentsel ve Kırsal Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Oranı

Yıl	Ülke Nüfusu	Kentli Nüfus	Oran (%)	Kırsal Nüfus	Oran (%)
1955	24.064.763	6.927.343	28,79	17.137.420	71,21
1960	27.754.820	8.859.731	31,92	18.895.089	68,08

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

Türkiye'nin dünyaya açılma çabaları, sanayileşme hamleleri, tarımda makineleşmenin artması, toprak mülkiyetinin şekil değiştirmesi ve ulaşım imkânlarının iyileşmesi bu dönemde iç göçü hızlandırmıştır. Bu süreçte kır ve kent nüfus dağılımları değişmiş, "Tablo 2."de görüldüğü biçimde kentli nüfus oranı 1960'da % 31,92'ye yükselmiştir. Kırsalın itici özelliklerinin de etkisiyle kentleşme oranı kendi içinde yaklaşık %10 artış göstermiştir. İç göç bakımından hedef yerleşim alanları Ankara, İstanbul, Bursa, İzmir ve Adana; göçe kaynaklık eden yerleşim alanları ise Karadeniz Bölgesi olarak göze çarpmaktadır (Peker, 2019: 132). Ayrıca, göç edenler daha çok erkek olup, büyük şehirlere yeni bir iş bulmak ümidiyle gelenlerin çoğu, ailelerini köylerinde bıraktığından mezkûr beş büyük kentte boşanma oranı diğer kentlere göre yaklaşık iki buçuk katı olarak gerçekleşmiştir (Peker, 2019: 137).

1960-1980 dönemine bakıldığında 1960 İhtilali sonrasında planlı kalkınma döneminin ve ithal ikameci sanayi anlayışının başlaması, kalkınma planlarında iç göçün yönetilmesi gereken bir sorun olarak ele alınmasına neden olmuştur. Kalkınma planları, genel olarak hazırlandıkları dönemin anlayışını yansıtır biçimde iç göç olgusuna yönelik tespit ve çözüm önerileri içermektedir. Kalkınma planlarında iç göç konusunun nasıl ele alındığı hususu çalışmanın bir sonraki bölümünde incelenmiştir. 1960'lardan sonra göç, aktif tarım işçilerini kırdan kente taşımıştır. Buna karşılık kırsaldan gelenlere çalışma imkânları sağlama bakımından sanayileşme, iç göç hareketlerinin hızına ayak uyduramamış, kentlerde düzenli imar ve iskân faaliyetleri sağlanamaması nedeniyle konut sıkıntısı baş göstermiştir. Gecekondulaşmaya giden süreci başlatan bu durum aynı zamanda kayıt dışı istihdamla yakın ilişkili bir kitleyi kentsel nüfusun ağırlıklı bir parçası haline getirmiştir. Almanya gibi Avrupa ülkelerine yönelen dış göç, kırdan kente olan göç akınlarının şekil değiştirerek uluslararası göçe dönüşmesine neden

olmuştur (Erdoğan, 2015: 111). Türkiye’nin kırsal kesiminden bu sefer Avrupa’nın büyük şehirlerine doğru hareketlenen göç hareketleri başlamıştır.

Tablo 3. 1960-1980 Arasında Kentsel ve Kırsal Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Oranı

Yıl	Ülke Nüfusu	Kentli Nüfus	Oran (%)	Kırsal Nüfus	Oran (%)
1965	31.391.421	10.805.817	34,42	20.585.604	65,58
1970	35.605.176	13.691.101	38,45	21.914.075	61,55
1975	40.347.719	16.869.068	41,81	23.478.651	58,19
1980	44.736.957	19.645.007	43,91	25.091.950	56,09

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

1970’li yıllarda Bretton Woods Sisteminin çöküşü ve petrol krizi gibi gelişmeler genel anlamda ülkelerin ekonomilerini derinden etkilemiş ve Türkiye’de kırdan kente göç duraklama devresine girmiştir (Sönmez, 2016: 54). Konuyu ileride BYKP’lerde de rastlayacağımız kalkınmada öncelikli yörelerdeki nüfus artışı bakımından incelediğimizde bu kapsamdaki 40 ilin toplam nüfusa oranının 1970’de %43,39 iken, 1975’te % 41,81’e indiği anlaşılmaktadır (Tütengil, 2008: 61). 1975-1980 arasında göç alan illerin sayısında azalma görülmüş ve bir zamanlar çekim merkezi olan yerler artık göç vermeye başlamıştır (Keleş, 1997: 169). 1980 yılına gelindiğinde nüfus oranlarının kırdan %56 ve kentte ise %44 olduğu görülmektedir.

1980 sonrasında terör olaylarının etkisiyle iç göç yeniden yükselişe geçmiş, zorunlu göç ve ekonomik nedenlerle gönüllü göç farkı belirginleşmiştir. 1980 ve 1990’ları kapsayan dönemde ithal ikameci politikalarla vazgeçilip, ülkenin dışa açılmasıyla koşut biçimde sanayileşme ve ihracat hız kazanarak, kentlerin istihdam yaratma kapasitesini artırmış ancak ucuz işgücü talebinin beslediği kayıt dışı istihdam sorun olarak devam etmiştir (İçduygu, Sirkeci ve Aydıngün, 1998: 237).

Tablo 4. 1980-2000 Arasında Kentsel ve Kırsal Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Oranı

Yıl	Ülke Nüfusu	Kentli Nüfus	Oran (%)	Kırsal Nüfus	Oran (%)
1985	50.664.458	26.865.757	53,03	23.798.701	46,97
1990	56.473.035	33.326.351	59,01	23.146.684	40,99
2000	67.803.927	44.006.274	64,90	23.797.653	35,10

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

1980 sonrasında nüfusun kır - kent dağılımı, kent lehine dönüşmüştür. 1985-2000 arası 15 yıllık dönemde kentli nüfus yaklaşık %12 oranında yükselmiştir. Bu durumun sebepleri çalışmanın ikinci bölümünde ayrıntılı olarak incelenmiştir. 2000'lere kadar olan bu dönemde öne çıkan olumsuzlukları üçe ayırmak mümkündür: *İlki işsizlik, ikincisi özellikle nitelikli işçilerin göçünden kaynaklı rekabete dayalı bir işçi sınıfı ve sonuncusu da büyüyen kayıt dışı istihdam*" (Uyar Bozdağlıoğlu, 2008; Mahiroğulları, 2017: 551). Bu dönemde dikkate alınması gereken bir diğer husus 2000 yılında merkezi nüfus sayımının son defa yapılmış olmasıdır. 2010-2020 arası dış göç hareketlerinin ağırlık kazandığı, kentli nüfusun iç göç yerine mevzuat değişiklikleriyle arttığı bir dönemdir.

Tablo 5. 2010-2020 Arasında Kentsel ve Kırsal Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Oranı

ADNKS Yılı	Toplam Nüfus	İl ve İlçe Merkezleri	Oran (%)	Belde ve Köyler	Oran (%)
2010	73.722.988	56.222.356	76,3	17.500.632	23,7
2015	78.741.053	72.523.134	92,1	6.217.919	7,9
2020	83.614.362	77.736.041	93	5.878.210	7

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

2012 yılında kabul edilen 6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun büyükşehir belediye sayısının toplamda 30'a çıkarılmasını; ayrıca büyükşehir bulunan illerde köy ve belde yönetimlerinin kaldırılarak, mahalleye dönüştürülmesini sağlamıştır. Öte yandan, yerel yönetim kuruluşu olmayan mahalleler ise kırsal mahalle ve kentsel mahalle gibi kanunda

yeri olmayan fiili bir ayrıma tabi tutulmuştur. Bu değişiklikler ülkenin büyük bölümünün en azından kâğıt üzerinde kentli sayılmasıyla; diğer bir deyişle kentli nüfusun sayısının yüksek oranda artmasıyla sonuçlanmıştır. İşlevsiz köy ve il özel idaresinin yerine büyükşehir belediyelerinin daha iyi hizmet vereceği ön kabulü bu düzenlemelere kaynaklık etmiştir. Yine yerel yönetim kuruluşlarının ölçeğinin büyütülerek daha fazla kaynak aktarılmasını benimseyen yerel yönetim politikaları bu konuda etkili olmuştur. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verileri kapsamında il ve ilçe merkezleri ile kasaba ve köyler olarak yapılan sınıflandırmaya göre artık nüfusun %93,2’si kentlerde, %6,8’i ise kırsalda yaşamaktadır (data.tuik.gov.tr, 2022). Nüfus konusuyla ilgili daha ayrıntılı inceleme ikinci bölümde iç göçün nedenleri ele alınırken yapılmıştır. Çalışmanın sonraki bölümü planlı dönemde iç göç konusuna nasıl yaklaşılmış sorusunun cevabına odaklanmıştır.

1.2. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında İç Göç

BYKP’lerde iç göç konularının ele alınış biçimi, planların konuya yaklaşımı ve önerilen çözümler planların hazırlandığı döneme ilişkin belirgin bir çerçeve sunmaktadır. 1963 - 1967 yılları arasını kapsayan 1. BYKP’de; ülke nüfusundaki artışa dikkat çekilmiş ve nüfus artışını destekleyen politikada değişikliğe gidilmesi gerektiği vurgusu yapılmıştır (DPT, 1963: 67). İlk plana bakıldığında nüfus artış hızının nüfus planlaması yoluyla azaltılmasının hedeflendiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu politika değişikliğinin ilk somut çıktısı 557 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun olmuştur. Bu kanun planlı kalkınma dönemindeki nüfus artış hızını düşürme politikasının temelini meydana getirmiştir (Kayacan, 2022: 123). Nüfus politikasında değişikliğe gidilmesinde iç göç kaynaklı toplumsal ve ekonomik sorunlara hızlı nüfus artışının yol açtığı düşüncesinin etkisi olmuştur (Başar, 2013: 30). 1968’de yayımlanan 2. BYKP’de (1968-1972) kentli nüfus oranında yıldan yıla artış olduğu hususlarına yer verilmiştir (DPT, 1968: 49). 1973’te yayımlanan 3. BYKP’de (1973-1977) kalkınmanın önemini yanı sıra doğum, ölüm ve göçü içeren üç olgunun toplum yapısının değişimi üzerindeki etkisi öne çıkarılmıştır (DPT, 1972: 106). Bu planla birlikte sosyo-ekonomik gelişmişliği sağlamak amacıyla yörelerin sahip olduğu kapasitelerin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir (DPT: 1972: 948). Geri kalmış yörelerin, başka bir açıdan kırsal yörelerin kalkınması böylece doğal olarak, iç göçün hızını azaltıcı etkileri beraberinde getirecektir. 4. BYKP’de (1979-1983), iç göç konusu daha fazla vurgulanırken, sanayileşmeden kaynaklı

kırdan kente göçü yönetmek amacıyla bir politika geliştirilemediği tespiti ve böyle bir politikaya duyulan ihtiyacın büyüklüğü açıklanmaktadır (DPT, 1979: 77). Bu plandan sonra iç göçü tetikleyen nedenlerden sosyo-ekonomik gelişmişlik farkının azaltılması amacına önem verilmeye başlanmıştır (Çelikkaya vd., 2018: 25).

5. BYKP'de (1985-1989), büyük kentlere göçü önlemek adına orta büyüklüğe sahip kentlerin yatırımlar yoluyla geliştirilmesi, bu şekilde nüfus dengesinin sağlanabileceğine dair yeni bir politika önerildiği görülmektedir. (DPT, 1985: 125). Bu öneri aynı zamanda Wallerstein'in yarı çevre yaklaşımıyla uyum içindedir. 6. BYKP'de (1990-1994), göçle ilgili olarak, *"nüfusun istikrarlı ekonomik gelişme ve kalkınma hedefleriyle uyumlu bir yapıya ve artış hızına kavuşturulması esasının benimsenerek, demografi konusunda araştırma yapan, eğitim veren kuruluşların destekleneceği"*; bu şekilde nüfus politikalarının belirlenmesi amacı taşıyan araştırmalara ağırlık verileceği belirtilmektedir (DPT, 1989: 285). 7. BYKP'de (1996-2000), kır ve kent arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik farkının sürekli artmasından dolayı iç göç hareketlerinin devamlı hale geldiği, bu nedenle kalkınmada öncelikli yörelerin kalkındırılmasının önemli olduğu vurgulanmıştır (DPT, 1996: 17). 7. BYKP'de Kalkınmada Öncelikli Yörelere yönelik tedbirler sayesinde çevreden merkeze doğru gerçekleşen iç göç hareketlerini kontrol etme politikasının önemli bir aracı olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır (DPT, 1996: 175). 8. BYKP'de (2001-2005) ise, *"1997 yılı nüfus tespitine göre %60'lar düzeyinde olan kentsel nüfus oranının, dönem sonunda %90 düzeyine ulaşmasının beklendiği"* ifade edilmiş ancak BYKP'ler kapsamında az gelişmiş bölgelerin kalkınması ve sosyo-ekonomik gelişmişlik farkının azaltılmasına yönelik çabaların yeterince başarılı olmadığı kabul edilmiştir (DPT, 2000: 23-68). Buna göre, önceki dönemlerde bölgelerarası farklılığın giderilmesi amacıyla uygulamaya konulan önlemler ya yeterli olmamış ya da yeterli uygulanamamıştır.

9. BYKP'de (2007-2013), *"yoksulluk riskiyle karşı karşıya olan kente göç etmiş kişilerin eğitim, kültür ve sağlık gibi hizmetlere ihtiyacının artarak devam ettiği"* vurgusu yapılmış, ayrıca, *"kentte yaşayan kadınlarda işgücüne katılma oranının %19,3 iken, bu oranın kırsal alanda %33,7 olduğu, bunun kente göç eden kadınların ekonomik yaşama katılmaktan vazgeçmesinden kaynaklandığı"* belirtilmiştir (9. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2006: 43). Çalışmanın önceki bölümlerindeki iç göç nedeniyle boşanma davalarındaki artışa dikkat çeken ifadeye

benzer biçimde bu tespit de kadınların toplumsal ve ekonomik yaşam ile istihdam piyasasına katılımı bakımından ilgi çekicidir. 9. BYKP’deki bir diğer tespit ise iç göçün yoğunluğu ve kentleşmenin toplumsal anlamda yetersiz kalması nedeniyle kentleşmede sorunlar yaşandığıyla ilgili olup, bununla birlikte “yoğun göç ve çarpık kentleşmenin getirdiği uyum sorunlarının terör ve asayiş başta olmak üzere toplumsal bütünlüğü ve uyumu zedeleyici ortamlar hazırladığı” vurgulanmaktadır (9. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2006: 45). “Kentlerin fiziki ve sosyal altyapısının sunduğu istihdam imkânlarının yoğun göç hareketlerinin yarattığı nüfus baskısını karşılamakta yetersiz kaldığı; bölgelerin, sorunlarına ve potansiyellerine göre farklılaştırılmış tedbirleri içeren bütüncül bir bölgesel gelişme politikasınının şart olduğu” 9. BYKP’nin üzerinde durduğu bir başka husus olup, ayrıca gelir farkının azaltılmasına yönelik çabalar kapsamında niteliksiz işgücüne vasıf kazandırılması amacıyla aktif istihdam politikaları belirlenmesi, kentleşmede yaşanan sorunların azaltılması Plan’ın diğer hedefleridir (9. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2006: 46). Görüldüğü üzere, kentleşememe, geçekondulaşma ve yetersiz istihdam 9. BYKP’nin tespit ettiği en önemli sorunlardandır.

10. BYKP (2014-2018), dünya genelinde eşitsizliklere dayalı iç göçün devam etmesinin olası olduğuna değinmiş, Suriye krizinin etkisiyle “iç ve dış göçler, farklı kültür ve sosyal kesimlerin şehirlerde bir araya gelmesine neden olurken, bir yandan da altyapı ihtiyacının artmasına, gelir eşitsizliklerine, güvenlik ve sosyal uyum sorunlarına yol açmakta, şehirlerde sosyal ve mekânsal ayrışma riskini beraberinde getirmektedir” tespitinde bulunmuştur (10. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2013: 12). Bir diğer vurgu, 9. BYKP döneminde hızlı kentleşme sürecinin etkisi altında büyük şehirlerin yoğun göç almaya devam etmesi nedeniyle, kent nüfusunun oransal bakımdan % 67,5’ten %72,3’e yükselmesindedir (10. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2013: 25). 10. BYKP’ye göre, kırdan kente göç yavaşlasa da devam etmektedir. Düşük vasıflı işgücü yönünden, “kentlerde toplumsal yaşam ve işgücü piyasalarına uyum zorlukları; işsizlik, gelir farkları, kayıt dışılık gibi sorunlara neden olduğundan, kırsal kesim bakımından, tarım sektörünün gelişmesinin yanında, gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi” öne çıkan konulardandır (10. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2013: 25). Verilerle desteklenen bir diğer önemli tespite göre, “nüfusun büyük şehirlerde yoğunlaşma eğilimi devam etmekle birlikte 2007-2012 döneminde nüfusu bir milyonu aşan il sayısı 18’den 20’ye, bu illerde yaşayan nüfusun toplam nüfus içerisindeki payı

ise % 62'den, %66'ya çıkmış" olup, Plan, iç göçün son yıllarda bölgelerdeki illerin kendi aralarında gerçekleştiğine ancak "Düzy-1 bölgeleri itibarıyla özellikle Doğu ve Batı Karadeniz, Ortadoğu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgelerinde gelişmiş çekim merkezi niteliğinde büyük şehirler bulunmadığından daha çok İstanbul'a yöneldiğine" dikkat çekmektedir (10. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2013: 119). 10. BYKP çerçevesinde ayrıca 2008 yılından itibaren Diyarbakır, Erzurum, Şanlıurfa ve Van'da başlatılan Cazibe Merkezlerini Destekleme Programının bazı önemli şehirleri çekim merkezine dönüştürerek iç göç bakımından yeni güzergâhlar yaratılmaya çalışılmıştır (10. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2013: 119). 11. BYKP (2019-2023); dikkat çekici biçimde daha çok dış göçe yönelik tespit ve öneriler barındırmaktadır (11. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2019: 155). Bu durumun temel sebepleri; Türkiye'nin artık resmi olarak dünyada en çok mülteci barındıran ülke haline gelmesi, AB ülkelerine transit düzensiz geçiş noktasında stratejik bir konumda bulunması ve son olarak 2013 yılında yasalaşan 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'yla birlikte özellikle ülke dışında içeriye olan yabancı göçünün yönetilmesi için kurumsallaşmanın tamamlanmasıdır. 11. BYKP'de iç göç daha çok büyük kentlere uyum, başka bir deyişle kentleşme bakımından ele alınmıştır.

BYKP'lerin tamamı göz önüne alındığında, iç göç hareketlerinin önemini 11. BYKP'ye kadar koruduğu ve BYKP'lerde iç göçü yönetmeyi hedefleyen çeşitli önlemler önerilmekle birlikte kayda değer bir başarı sağlanamadığının resmi olarak kabul edildiği görülmektedir. Planlarda iç göç konusu ele alınırken bu çalışma içerisinde incelenen kentleşme, gecekondulaşma ve istihdam ile ilgili hususlar en önemli olumsuz sonuçlar olarak dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda Planlar içeriklerinde doğrudan veya dolaylı biçimde bu sonuçlara yönelik çeşitli çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Türkiye, 1963 yılından başlayarak çok yönlü kalkınmayı hedeflemiş, kalkınma planlarını bunu gerçekleştirmenin bir aracı olarak kullanmıştır. Ancak geçmişte kalkınma planları hükümet değişikliklerinden derin etkilenecek, tutarlı hedefler ve hedefe ulaşma yöntemleri geliştirememiştir. Bu nedenle ilk planın kabulünden sonra iç göçün yoğun yaşandığı dönemlerde kalkınma planlarında konuyla ilgili kapsamlı ve uzun vadeli politikalar geliştirmek mümkün olmamıştır. Çalışmanın ilk bölümü burada tamamlanırken ikinci bölümde iç göçün neden ve

sonuçları kapsamlı biçimde analiz edilmiştir.

2. NEDENLERİ VE SONUÇLARI BAKIMINDAN TÜRKİYE’DE İÇ GÖÇ

Türkiye’de genel olarak iç göç, bireylerin kendi kararlarına ve isteklerine bırakılmış olup, gönüllü olarak gerçekleşmektedir. Ancak terör olaylarının şiddetinin arttığı dönemlerde özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki illerde yer alan köylerden, il ve ilçe merkezlerine zorunlu göç örneklerine rastlanılmıştır. Bunun dışında Türkiye’de kırdan kente göç, geri kalmış bölgelerden (çevre), daha gelişmiş ve sanayileşmiş illere (merkez) doğru yaşanmaktadır. 10. BYKP’ye göre, *“Türkiye’de iç göçün yönü, genel olarak doğudan batıya, büyük şehirlere ve iç kesimlerden sahil kesimlerine doğrudur”* (10. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2013: 119). Başlarda dağınık bir şekilde gerçekleşen göçler, doğal akışı içinde giderek daha seçici bir nitelik kazanmış ve belirli merkezlerde yoğunlaşmıştır. Esasen kalkınma gücüne sahip, sanayi ve hizmetler sektörünün ağırlık kazandığı iller merkez niteliğine sahiptir. Türkiye’de iç göç hareketlerinin öncelikli hedefi, en kalkınmış bölge olarak Marmara Bölgesi olup, ilkin İstanbul’da yoğunlaşan göç, zamanla Kocaeli, Bursa ve Tekirdağ gibi diğer bölge illerini de kapsamıştır (Bülbül ve Köse, 2010: 78). Bölgelerle ilgili ayrıntılı analiz çalışmanın sonraki bölümünde yapılmıştır.

2.1. İç Göçün Nedenleri

Göçün tekil nedenlerinden bahsetmek güçtür ve çoğu zaman birden fazla gerekçe iç göç hareketlerini tetiklemektedir. 1950’lerdeki iç göç kırsaldaki dönüşüm nedeniyle klasik sınıflandırmada “itici”, 1960 - 1980 arası dönem ise kentlerin endüstriyel dönüşümü nedeniyle “çekici” etkenlerin baskın özelliklerinin öne çıktığı göç hareketleridir (Şen, 2014: 238). 1950’lerde yaşanan hızlı nüfus artışı ve tarımda makineleşme, kırsal kesimde işsizliği getirmiş; istihdam arayışı kentlere (merkeze) yönelen iç göç hareketlerini besleyerek hem kır hem de kent için yapısal dönüşüme yol açmıştır. Bunun yanında kentlerin toplumsal, ekonomik ve kültürel anlamda gelişmiş yapılara sahip olması iç göçün hızlanmasına neden olmuştur. Kişilerin göç etme sebepleriyle ilgili veri setleri ilk kez 2000 Genel Nüfus Sayımında derlenmiş olup, *“iller arası göç eden nüfusun %20’si iş arama-bulma, % 13,2’si tayin ve atama, % 26’sı hane fertlerinden birine bağımlı olarak göç ederken, eğitim nedeniyle göç eden nüfusun oranı ise, %11,6’dır”* (DİE, 2002: 3).

Genel Nüfus Sayımının işaret ettiği nedenlerin etkisiyle kentlere (merkeze) yönelen iç göç, kentlerin kapasitelerinin üzerinde nüfusu barındırmaya başlamasıyla pek çok sorunun doğmasına neden olmuştur. Ayrıca toplumsal refah dağılımının dengesizliği sonucunda bölgelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik farkının artmasıyla ortaya çıkan göç olgusu, aynı zamanda toplumsal refah dağılımını olumsuz yönde etkilediğinden kısır döngüye neden olmaktadır. Kır ve kentte gelir dağılımını etkileyen ekonomik ve sosyal politikalar nüfusun coğrafi dağılımı belirleyici niteliktedir. İç göçün pek çok farklı nedenleri olmakla birlikte çalışma, hızlı nüfus artışı, sosyo-ekonomik gelişmişlik farkı ve tarımda makineleşme şeklindeki üç temel neden üzerine odaklanmıştır.

2.1.1. Hızlı Nüfus Artışı

Doğurganlık oranında artış ile yaşam süresinin uzamasına neden olan tıbbi, biyolojik, teknolojik pek çok gelişme nedeniyle ölüm oranlarında görülen düşüş gibi etkenler yanında iç göçten kaynaklı sebepler dolayısıyla yerleşim alanlarının nüfusunda yükselme görülmektedir. “1920’lerde dünya nüfusunun %14’ü kentlerde yaşarken bu oran, 1980 yılında % 41’e yükselmiş; 1980’lerde gelişmiş ülkelerde kentsel nüfus artışı %1,7 iken, az gelişmiş ülkelerde %4,3 olmuştur” (Kutlu Akal, Elmacı ve Payan, 1999: 109). Planlı Dönem’e geçiş yapıncaya kadar resmi olarak doğum yoluyla nüfus artışı teşvik edilmişse de BYKP’lerle birlikte nüfus planlaması yöntemi benimsenmiştir (Murat, 2002: 61). İç göç ve hızlı nüfus artışı ilişkisine bakıldığında, aşağıda ayrıntılı biçimde ifade edildiği üzere, göç veren bölgelerde doğurganlık oranı daha yüksek, göç alan bölgelerde daha düşük olmasına rağmen merkez kentlerin nüfusunun daha hızlı arttığı görülmektedir. Dolayısıyla hızlı nüfus artışı iç göç hareketlerini iki yönlü olarak etkilemektedir. Bu hususta son durumu anlamak için bölge yıllık doğurganlık hızları incelendiğinde Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu’nun en yüksek oranlara sahip olduğu anlaşılmaktadır (TÜİK, 2019). Bu bölgeler aynı zamanda iç göçe kaynaklık etmektedir. “Büyük kentlerde yüksek oranda nüfus artış hızı görülmekle birlikte kırsal alanlardan farklı olarak, büyük şehirler doğum ve ölüm oranlarından bağımsız olarak iç göçlerle büyümektedirler” (TÜSİAD, 1999). Hızlı nüfus artışının iç göç üzerindeki etkilerini anlamak için bölgelerin nüfus verilerini incelemek anlamlı bir fikir verecektir. Adres Kayıt Sistemi temelinde İçişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan verilere göre coğrafi bölgelerin 2015, 2019 ve 2021 yılları nüfusları “Tablo 6.”da gösterilmiştir. Çalışmanın yazarı tarafından düzenlenen tabloda 2015 yılı için Türkiye İstatistik

Kurumunun, 2019 ve 2022 yılları için de İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü’nün verileri esas alınmıştır.

Tablo 6. Bölgelere Göre Nüfus Sayıları

Bölge Adı	2015	2019	2021
Marmara	23.608.079	24.465.689	24.899.126
İç Anadolu	12.381.363	12.705.812	12.896.255
Akdeniz	9.906.771	10.552.942	10.584.506
Ege	10.023.549	10.318.157	10.477.153
G.Doğu Anadolu	8.250.718	8.876.531	8.576.391
Karadeniz	6.998.998	7.674.496	7.696.132
Doğu Anadolu	5.927.630	5.966.101	6.513.106

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu ve İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü

“Tablo 6.” incelendiğinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde 2021 yılında, 2019 yılına göre nüfusta bir azalma olduğu görülmektedir. Oysa bu bölgede yer alan illerde doğurganlık oranı fazladır. Oysa Türkiye’de 2019 yılında doğurganlık hızı en yüksek 10 il içerisinde bölge illerinden Şanlıurfa, Şırnak, Mardin, Siirt, Diyarbakır ve Batman olmak üzere altı il bulunmaktadır (TÜİK, 2019). En yüksek doğurganlık oranına sahip illerin çokluğuna rağmen 2021 yılında bölge nüfusunun azalması önemlidir. Bu bölgeden; İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük iller ile Akdeniz bölgesine doğru gerçekleşen göçün temel gerekçesinin ekonomik olduğu değerlendirilmektedir (Çoban, 2015: 337). En geniş yüzölçümüne sahip Doğu Anadolu Bölgesinin nüfus olarak en düşük sayıda olması da dikkat çekicidir. Az gelişmiş bölgelerdeki yüksek doğurganlık oranı Merkez - Çevre Teorisi çerçevesinde, kırdan kente göç nedeniyle büyük şehirlerin hızlı nüfus artışı olarak istatistiklere yansımakta ve kırsalda yaşayıp, tarımla geçinen insanların göçünü tetiklemektedir.

2.1.2. Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Farkı

Bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılığı gelişmiş ve özellikle gelişmekte olan ülkelerin tümünde karşılaşılan bir sorundur. Yukarıda belirtildiği üzere iç göçü tetikleyen en önemli etkenlerden birisi göçe kaynaklık eden yerler ile göç edilen yerler arasında istihdam, yatırım, eğitim, sağlık, güvenlik gibi çok çeşitli alanlarda baş gösteren sosyo-ekonomik eşitsizliklerdir (Yılmaz ve Tağrikulu,

2017: 920). En gelişmiş ve en geri kalmış bölgeler arasında toplumsal, ekonomik ve kültürel bakımdan ciddi farklılıklar olabilmektedir. Bununla birlikte iç göç hareketleri göç veren ve göç alan yerleşim yerleri arasında “bölgesel gelişmişlik” farkını arttırmaktadır. Geçmiş nüfus istatistikleri incelendiğinde Türkiye’de genel anlamda iç göç hareketlerinin Karadeniz, Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgelerinden batı ve güneyde yer alan illere doğru olduğu görülmektedir (Apan, 2006: 31). Bu yöneliş sonunda, ülkede nüfusu azalan iller ve nüfusu artan iller arasında “bölgesel gelişmişlik” farkı açılmıştır. Türkiye bakımından işgücü arz ve talebinde görülen farklılıklar sorunun temelini oluşturmaktadır (Tekkanak ve Mermer, 2018: 94). Bu nedenle göç veren illerde işsizlik artıp, gelir seviyesi azalırken; diğer illere doğru göç hareketleri hızlanmıştır. Artan iç göç ise, göç alan kentlerdeki yatırımları artırarak makasın kırsal aleyhine açılmasını sağlayan ivmeyi artırmıştır (Gökçen: 1987: 368). Sosyo-ekonomik gelişmişlik farkını anlamak için resmi veriler incelendiğinde en son 2017 yılında yapılan illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması bir fikir vermektedir. Bu sıralamada yer alan iller “Tablo 7.”de alfabetik olarak ve bölgelerin nüfus büyüklüğü sırasına göre çalışmanın yazarı tarafından coğrafi bölgelere uyarlanmıştır (SEGE, 2021: 35). Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırmaları (SEGE) önceleri Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), daha sonra Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından çeşitli değişkenler uygulanarak gerçekleştirilmektedir. 2017 yılı için kullanılan değişken sayısı 52 olup, elde edilen sonuçlar çerçevesinde illerin endeks skorları tespit edilmiş, skor dağılımına göre de 6 kademe gruplandırılmıştır (SEGE, 2021). Tablodaki skor bu değişkenler sonucunda elde edilen veriyi göstermekte olup, gelişmişlik seviyesi düşük illerin skoru negatif (-) görünümüldür.

Tablo 7. Coğrafi Bölgelerde Yer Alan İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması

Bölge	Sıra	Sıralama Yeri	İlin Adı	Skor	Kademe
Marmara	1.	24	Balıkesir	0,476	2
	2.	19	Bilecik	0,556	2
	3.	6	Bursa	1,336	1
	4.	20	Çanakkale	0,548	2
	5.	21	Edirne	0,534	2
	6.	1	İstanbul	4,051	1
	7.	18	Kırklareli	0,557	2
	8.	4	Kocaeli	1,787	1

	9.	11	Sakarya	0,832	2
	10.	9	Tekirdağ	1,014	1
	11.	12	Yalova	0,796	2
İç Anadolu	1.	51	Aksaray	-0,271	4
	2.	2	Ankara	2,718	1
	3.	55	Çankırı	-0,379	5
	4.	7	Eskişehir	1,278	1
	5.	35	Karaman	0,177	3
	6.	17	Kayseri	0,560	2
	7.	33	Kırıkkale	0,211	3
	8.	43	Kırşehir	-0,085	4
	9.	14	Konya	0,668	2
	10.	40	Nevşehir	-0,015	4
	11.	57	Niğde	-0,395	5
	12.	45	Sivas	-0,137	4
	13.	63	Yozgat	-0,589	5
Akdeniz	1.	27	Adana	0,353 3	3
	2.	5	Antalya	1,642	1
	3.	32	Burdur	0,211	3
	4.	39	Hatay	0,017	4
	5.	16	Isparta	0,564	2
	6.	25	İçel Mersin	0,413	3
	7.	58	Kahramanmaraş	-0,416	5
	8.	54	Osmaniye	-0,367	5
Ege	1.	41	Afyonkarahisar	-0,023	4
	2.	15	Aydın	0,599	2
	3.	10	Denizli	0,923	2
	4.	3	İzmir	1,926	1
	5.	37	Kütahya	0,170	3
	6.	23	Manisa	0,490	2
	7.	8	Muğla	1,175	1
	8.	29	Uşak	0,278	3
Güneydoğu Anadolu	1.	66	Adıyaman	-0,926	6
	2.	72	Batman	-1,324	6
	3.	68	Diyarbakır	-1,074	6
	4.	30	Gaziantep	0,250	3
	5.	62	Kilis	-0,570	5

	6.	74	Mardin	-1,396	6
	7.	75	Siirt	-1,405	6
	8.	73	Şanlıurfa	-1,350	6
Karadeniz	1.	38	Amasya	0,054	4
	2.	49	Artvin	-0,235	4
	3.	46	Bartın	-0,140	4
	4.	65	Bayburt	-0,629	5
	5.	13	Bolu	0,760	2
	6.	50	Çorum	-0,262	4
	7.	34	Düzce	0,200	3
	8.	53	Giresun	-0,323	5
	9.	64	Gümüşhane	-0,623	5
	10.	22	Karabük	0,513	2
	11.	48	Kastamonu	-0,224	4
	12.	60	Ordu	-0,486	5
	13.	36	Rize	0,174	3
	14.	31	Samsun	0,242	3
	15.	52	Sinop	-0,317	5
	16.	56	Tokat	-0,381	5
	17.	26	Trabzon	0,389	3
	18.	28	Zonguldak	0,333	3
Doğu Anadolu	1.	80	Ağrı	-1,752	6
	2.	67	Ardahan	-0,983	6
	3.	71	Bingöl	-1,208	6
	4.	76	Bitlis	-1,428	6
	5.	42	Elazığ	-0,061	4
	6.	47	Erzincan	-0,150	4
	7.	61	Erzurum	-0,531	5
	8.	78	Hakkâri	-1,518	6
	9.	70	İğdır	-1,179	6
	10.	69	Kars	-1,125	6
	11.	44	Malatya	-0,113	4
	12.	79	Muş	-1,704	6
	13.	81	Şırnak	-1,788	6
	14.	59	Tunceli	-0,439	5
	15.	77	Van	-1,452	6

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı

“Tablo 7.” incelendiğinde; en çok nüfusu barındıran Marmara Bölgesi’nde yer alan 11 ilden altısında büyükşehir belediyesi bulunduğu, İstanbul’un sadece bölge içinde değil, ülke genelinde en yüksek skora sahip olduğu, ülke sıralamasında ilk (10) il içinde yer alan dört bölge ilinin kademesinin (1), diğer yedi ilin ise (2) olduğu; (11) ilden sadece Edirne’nin 21 ve Balıkesir’in 24. sırada yer alarak ülke genelinde en yüksek gelişmişlik skoruna sahip ilk (20) ilin dışında kaldığı;

İç Anadolu Bölgesi’ndeki (13) il içerisinde dört büyükşehir belediyesi bulunduğu, ülke genelinde 2. en yüksek skora sahip Ankara ile 7. sıradaki Eskişehir’in dışında kalan diğer büyükşehirler Konya ve Kayseri’nin 2. kademe de yer aldığı, kalan illerden yedisinin eksi (-) eksi skora sahip olduğu;

Akdeniz Bölgesi’nde yer alan sekiz ilden beşinde büyükşehir belediyesi bulunduğu, büyükşehirlerden sadece Antalya’nın 1. kademe de yer aldığı, Kahramanmaraş’ın ise büyükşehir olmasına rağmen eksi (-) skora sahip olduğu, nüfus bakımından Türkiye’nin en kalabalık 7. ili olan Adana’nın 3. kademe de yer aldığı;

Ege Bölgesi’ndeki sekiz ilden beşinin büyükşehir belediyesine sahip olduğu, bunlardan İzmir ve Muğla’nın 1. kademe de yer aldığı, 41. sırada yer alan Afyonkarahisar’ın eksi (-) skora sahip olduğu;

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yer alan illerden dördünün büyükşehir statüsünde olduğu, Gaziantep hariç diğer illerin tamamının eksi (-) skorda olduğu, nüfus olarak ülke genelinde 8. sırada olan Şanlıurfa’nın ve 12. sırada yer alan Diyarbakır’ın 6. kademe de yer alan eksi (-) skordaki iller arasında bulunmasının dikkat çektiği;

Karadeniz Bölgesi’nin yüz ölçümü bakımından en geniş 3. ve nüfus olarak 6. kalabalık bölge olmasına rağmen coğrafyasının dağlık olmasının etkisiyle en fazla ili (18) barındırdığı, Batı Karadeniz’de yer alan Zonguldak, Karabük, Bolu, Düzce dışında Trabzon, Samsun, Rize ve iç kısımda yer alan Amasya’nın artı (+) skorda olduğu, 6. kademe de yer alan il bulunmadığı;

Ülkenin en geniş yüzölçümüne sahip bölgesi Doğu Anadolu’nun en az nüfusa sahip olduğu; 15 ilden sadece Van, Erzurum ve Malatya’da büyükşehir kurulu bulunduğu; bunlardan sadece Malatya’nın 4. kademe de yer aldığı, ayrıca

Elazığ ve Erzincan'ın 4. kademedeki yer bulurken, kalan illerden 5. kademedeki Tunceli hariç diğer illerin tamamının 6. kademedeki sıralandığı anlaşılmaktadır.

Göç veren kırsal yerleşimlerin yanında, kentler de bu durumdan farklı şekillerde olumsuz etkilenmektedir. 22 kıstas üzerinden yapılan ve yukarıda “Tablo 7.”de ayrıntılı biçimde incelenen sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre en yüksek gelişmişlik yüzdesine sahip istatistikî bölgeler Marmara, Ege, Batı, İç Anadolu, Akdeniz, Batı Karadeniz olarak sıralanmaktadır (Özgür ve Güler, 2004: 85). “*Göç veren bölgeleri oluşturan Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri ise ekonomik göstergeler bakımından Türkiye ortalamasının altında değerlere sahiptir*” (Dinçer, Özasan ve Kavasoglu, 2003: 9).

“Tablo 7.” ile ilgili olarak dikkate alınması gereken hususlardan birisi, büyükşehir belediyelerinin merkezi bütçe paylarının diğer belediyelere göre daha fazla olması, ayrıca finansal açıdan kendilerine bazı avantajlar sağlanmasıdır. Buna rağmen başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindekiler olmak üzere pek çok büyükşehir belediyesine sahip ilin, sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında eksi (-) skorlar alması kayda değerdir. Nüfusu fazla olduğu için büyükşehir belediyesi statüsü kazandıkları halde bu iller Merkez - Çevre Teorisi’nde vurgulanan sanayi üretimi ve kapitalistleşme bakımından “merkez” olmada yetersiz kalmıştır. İç göçün en önemli sonuçlarından birisi kapsamında Marmara Bölgesi en az yüzölçümüne sahip bölge olmasına rağmen hem en gelişmiş hem de en yüksek nüfuslu illeri barındırmaktadır.

2.1.3. Tarımda Makineleşme

Türkiye’de 1950’lerden sonra hızlanan iç göç hareketlerinin en önemli nedenlerinden birisi, tarımda makineleşme sonrasında kırsalın ihtiyaç duyduğu işgücünün azalması, bununla birlikte kentlerde (merkez) ortaya çıkan ucuz işgücü ihtiyacının kırsalda çözülmeyi hızlandırmasıdır. Daha önce belirtilen Marshall Planı’nın bu duruma etkisi büyüktür. Bu plan kapsamında 1955 yılına kadar tarıma 76,5 milyon ABD Doları aktarılmış, belirtilen tutarın %39’u makinelerle birlikte kullanılan alet edevata, %23’ü başta traktör olmak üzere tarım makinelerine ve %24’ü de bunların bakımına harcanmıştır (Tören, 2006: 139). Öte yandan, 1954’te ABD’li bir firma ile tarımda önde gelen yerli kuruluşlar bir araya gelerek traktör ve çeşitli tarım aletleri üretmeye başlamış ve tarımda makineleşmenin sürdürülebilir olmasını sağlamıştır (Ağır, 2021: 78).

Makinenin, daha çok traktörün tarıma girmesi tarımsal ürünlerin girdisinin yanı sıra ürün yetiştirme biçiminde köklü değişikliğe yol açmış, tarımda ihtiyaç duyulan işgücü azaldığından, kırsalda istihdam fazlalığı ortaya çıkmış ve işsiz kalan kesim kentlere (merkez) göç ederek kentin ihtiyaç duyduğu ucuz işgücünün temeli olmuştur. Bu kapsamda örneğin, *“1948’de ülkede yalnızca 1.750 traktör bulunurken, 1951’de traktör sayısı 10.000’e 1953’te 30.000’e, bir yıl sonra ise 40.000’e çıkmıştır”* (McDowall, 2004: 530). Traktörün tarıma geniş ölçüde girmiş olmasının anlamı, makinenin insan emeğinin yerini almasına imkân sağlamasıdır. *“Bir traktörün tarımdan ayırdığı insan sayısının üç, dört, yedi ve dokuz olduğuna ilişkin türlü tahminler yapılmış olup, bu tahminlerin ortalaması alındığında bir traktörün altı tarım işçisini ve ailesini kente göç ettirdiği sonucuna varılabileceği”* ifade edilmiştir (Keleş, 2002: 69). Daha sonraki dönemde tarımda makineleşme hızla devam etmiş, eskiden işgücü gerektiren hemen her alanda makineler kullanıma girmiştir. Ayrıca, Planlı Dönem ile başlayıp 1980 İhtilalinin ardından seçimle işbaşına gelen ilk Özal Hükümetine kadar izlenen *“ithal ikameci sanayileşme politikasının bir sonucu olarak kentsel sektörler, özellikle de sanayi sektörü artık daha fazla işgücüne ihtiyaç duyar hale gelmiştir”* (Eryurt, Beşe Canpolat ve Koç, 2013: 134).

2.2. İç Göçün Sonuçları

İç göç, göç edenlerin hem göç veren hem de göç edilen yerlerdeki toplumların yaşamında geniş ölçekli değişimler meydana getirmektedir. En basitinden Merkez - Çevre ilişkileri çerçevesinde ülkenin tarım toplumundan sanayi toplumuna dönüşmesinde iç göç hareketlerinin etkisi büyüktür. Tekeli bu etkileri beş grup altında toplamaktadır: istihdam, ücret, kentsel mekân, kentin yönetimi ve kültürel yapı (Tekeli, 1982). Bunlardan istihdam ve ücret, kentsel mekân gecekondulu ilişkisi ve son olarak kent yönetimi ve kültürel yapı ile kentleşme aynı sınıflandırma içinde ele alınabilir. Genel olarak göç veren yerleşim alanlarındaki çalışma yaşındaki aktif nüfus azalırken; yaşlı, engelli ya da istihdam piyasasına girme amacı olmayan nüfus hareketsizdir. Bu durum göç kaynaklık eden yerleşim alanlarının gelişimini yavaşlatmaktadır. Göç edenler istihdam piyasasına girmeye hazır aktif işgücü teşkil etmenin yanında, tüketici olmaktan çıktıkları için göç veren yerlerin ekonomisinin zayıflamasına neden olmaktadır. İç göç hareketlerinin yeni başladığı dönemlerde, kentteki işgücü talebi

başat etken olmuş ancak çarpık kentleşme sürecinin başlamasına yol açmıştır. İç göçün pek çok farklı sonucundan söz etmek mümkün olmakla birlikte BYKP’lerde en önemlileri olarak tespit edilen kentleşme, gecekondulaşma ve istihdamla ilgili hususlar önemi bakımından aşağıda incelenmiştir.

2.2.1. Kentleşme

Modern kentlerin büyümesinde iki etkenden bahsedilebilir: Göçle gelen nüfus ve sanayileşme (Kıray, 1998: 15). Nitekim sanayileşmesini tamamlamış Batı toplumlarında kentleşme, sanayileşmeyle yakın ilişki içerisinde gerçekleşmiştir (Yücel Batmaz ve Erdem, 2016: 203). Kır - kent ayrımı genelde nüfus sayısına göre yapılmaktadır. Ancak günümüzde kır - kent ayrımını yapmak bazen anlamsızlaşabilmektedir. Örneğin, 1.000 nüfuslu ilçeler kent olarak kabul edilmektedir. Ülkemizdeki mevzuat açısından bakıldığında 1924 tarihli Köy Kanunu’na göre nüfusu 2000’den aşağı yerleşim birimleri “köy” olarak sınıflandırılmış; 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 4. maddesi belediye teşkilatlanması için 5.000 nüfus ölçütü getirirken, 11. maddesi nüfusu 2000’in altına düşen belediyelerin köy tüzel kişiliğine dönüştürülmesini sağlamıştır. Öte yandan Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Mart 2014’e kadar, mülga DPT’nin 1982 tarihli “Kent Eşliği Araştırması: Türkiye İçin Kent Tanımı” ölçütlerini kullanarak “20.001 ve daha fazla nüfuslu yerleşim yerlerini kent, 20.000 ve daha az nüfuslu yerleşim yerlerini kır olarak tanımlamıştır (resmiistatistik.gov.tr, 2022). Kırdan kente göç hareketlerini daha iyi takip edebilmek için düzenli aralıklarla yapılan nüfus sayımı sonuçlarına bakmak daha sağlıklı bir fikir verecektir. Çünkü Yirmi Birinci Yüzyılla birlikte hem adrese dayalı nüfus tespiti sistemine geçilerek, yerinde nüfus sayımı uygulaması terk edilmiş, hem de yürürlüğe giren çeşitli yerel yönetim mevzuatıyla büyükşehir belediyeleri sınırları içindeki kırsal yerleşimler artık kent nüfusu içinde kabul edilir hale gelmiştir. Yıllar içinde kırsal ve kentsel nüfus sayısının ve oranlarının nasıl değiştiği Türkiye İstatistik Kurumu verileri esas alınarak yazar tarafından hazırlanan “Tablo 8”de gösterilmiştir.

Tablo 8. Yıllar İçinde Kırsal – Kentsel Nüfus Sayı ve Oranları

Yıllar	Kırsal Nüfus	%	Kentsel Nüfus	%	Toplam Nüfus
1927	10.347.224	75.8	3.301.046	24.2	13.648.270
1935	12.355.376	76.5	3.802.642	23.5	16.158.018
1945	14.103.072	75.1	4.087.102	24.9	18.190.174
1955	17.137.420	75.1	6.974.358	24.9	24.111.778
1965	20.585.604	65.6	10.805.817	34.4	31.391.421
1970	21.914.075	61.4	13.691.101	38.6	35.675.176
1975	23.478.651	58.2	16.869.068	41.8	40.347.719
1980	25.091.950	56.1	19.645.007	43.9	44.736.957
1985	23.798.701	47.0	26.865.757	53.0	50.664.458
1990	22.816.760	40.4	33.656.275	59.6	56.473.035
2000	23.797.653	35.1	44.006.274	64.9	67.803.927
2007	20.838.397	29,5	49.747.859	70,5	70.586.456
2008	17.905.377	25	53.611.723	75	71.517.100
2012	17.178.953	22,7	58.448.431	77,2	75.627.384
2013	6.633.451	8,7	70.034.413	91,3	76.667.964

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü ve Türkiye İstatistik Kurumu

Kentleşme, bir ülkede, sanayi üretiminin artmasıyla birlikte üretim merkezleri olarak kentlerin çoğalması ve büyümesi sürecini başlatan insan hareketliliğidir. Türkiye’de, tarımda makineleşme ve sanayileşmeyle birlikte demografik anlamda hız kazanan kentleşme sonucunda özellikle 1950’den sonra kentler kontrolsüz büyümüştür. Kente yoğun göç kırsal alanlarda aktif işgücü kaybına ve tarımda verimin azalmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda hem kentlerde işgücünün ucuzlaması hem de kayıt dışı ekonominin artması gibi etkiler gözlenmiştir. Gelişmişlik seviyesiyle doğurganlık oranı arasındaki ters orantı nedeniyle kentli nüfusun artması anlamında kentleşme daha çok kırdan kente göç nedeniyle gerçekleşmektedir. Bu yönüyle kentleşme demografik gelişmelerle bağlantılıdır ancak ondan ibaret olmayıp, ekonomik, toplumsal ve siyasal bazı dinamikleri kapsamaktadır. Öte yandan, kırdan kente göç olarak ifadesi kentleşmeyi basit bir yer değiştirme gibi gösterse de kentleşme çok daha karmaşık bir toplumsal değişim sürecini kapsamaktadır (Es ve Ateş, 2004: 208).

Wirth'e göre, “kırsalda baskın birincil ilişkiler, kentte toplumsal ilişkilere hâkim olan ikincil ilişkilere dönüşmekte, akrabalık ve komşuluk bağları zayıflamakta ve geleneksel dayanışma ağları kaybolmaktadır” (Wirth, 2002: 101). Bu durumda kentleşme, kente göç edenlerin oradaki koşullara göre ilişki kurma becerisi edinerek kentin sakini olarak, kentle bütünleşebilmesini gerektirmektedir (Erkan, 2002: 20). Kırsal değerlerin terk edilerek kent değerlerinin benimsenmesi ve yaşam alanlarında uygulanması kentleşmeyi kolaylaştırmaktadır.

Modern anlamda kentleşme, kentlerin tarım dışı üretim merkezine dönüşmesi nedeniyle sanayileşmeyle birlikte başlamıştır. Türkiye özelinde kentleşmeyi sağlayan en önemli etkenlerden birisi olarak mevzuat değişikliklerinden söz etmek gerekir. “Tablo 8.” incelendiğinde 2012 yılındaki kentli nüfusta görülen keskin artışın nedeni iç göç değil, 6360 sayılı kanun sonrasında büyükşehir belediye sınırlarının tüm il sınırına genişletilmesi ve köyler ile beldelerin tüzel kişiliğinin kaldırılarak, bu yerleşimlerin kentlerin içine alınarak mahalleye dönüştürülmesinin olduğu görülmektedir. Ancak kent nüfusu içerisinde yer almalarına karşın halen (kırsal) mahallelerde yaşayanlardan kentli davranış kalıplarını beklemek anlamsızdır.

İç göçün toplumsal yaşamda görülen temel etkisi kırsalda yaşanan birincil ilişkilerin ağırlığını azaltması hatta yok etmesidir. Kentlerdeki yaşam biçimini belirleyen nitelikler bütünü olan kentleşme anlamını en iyi biçimde büyük şehirlerde bulmaktadır (Wirth, 2002: 84). Kentleşmenin ekonomik ve toplumsal olmak üzere başlıca iki yönü bulunmakta olup, ekonomik kentleşme; sanayi, ticaret, bilişim ya da hizmet sektörü gibi kente özgü işlerde çalışmaktır (Kartal, 1992: 21). Toplumsal kentleşme ise kırdan gelenlerin kentli davranışları sergilemesidir, aksi halde yalnızca görüntüde kentli olanlar “kentsel yabancılaşma ve kentsel başkalaşma olarak adlandırılan cemaatleşme, gettolaşma, suç, mekânsal ve kültürel enklavlaşma gibi çok önemli toplumsal sorunların doğmasına yol açmaktadır” (Parlak, 2008: 67). Kırsal nüfusun kente gelerek istihdam piyasasına girmesi tek başına kentleşmesini sağlayan etkenlerden değildir. Bu kişilerin kentleşebilmesi toplumsal bakımdan kendilerini değiştirebilme ve yaşam biçimini kente uydurabilme kapasiteleriyle bağlantılıdır. Kentlerde yaşamının zorluğu aynı köy, kasaba ve şehirlerden göç edenlerin birbiriyle dayanışmaya girmesine ve bazı durumlarda kendi sokak ve mahallelerini kurarak bir çeşit

enklavlaşmaya gitmelerine neden olmaktadır. Bu durum kentlileşmenin önündeki en büyük engellerden birisidir.

2.2.2. Gecekondulaşma

1950’li yıllarda hız kazanan iç göç, kentlerde konut ihtiyacını artırmış ve “gecekondu” denilen kaçak ve sağlıksız yapıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Konut arzının sınırlı kalması, yeterli arsa üretilmemesi, kişilerin artan konut gereksinimine karşın mali sıkıntı içinde olmaları plansız kentlerin oluşumunu ve gecekondulaşmayı beraberinde getirmiştir (Ören ve Yüksel, 2013: 49). Kentlerin kenar bölgelerinde, henüz kentlileşemeyen iç göçün öznesi insanların barındığı ve konut açığının da tahrik ettiği bu tip yapılaşma, çarpık kentleşmeyi doğurmaktadır. Bu şekilde nüfusu artan kentin farklı açılardan değişik bir kozmopolitliğe ulaştığı söylenebilir (Kıray, 1998: 179). Zaman içerisinde rant üretim merkezi olarak gecekondu nitelik değiştirmiş, imar afları ve kentsel dönüşümlerle birlikte çok katlı kentsel konutlara evrilmiştir. Bu gelişmeler gecekondu üretimini önlemek yerine, teşvik edici olmuştur.

Türkiye’de kentleşmeyle ilgili üzerinde durulması gereken ve gecekondulaşmaya zemin hazırlayan üç temel husus bulunmaktadır: Öncelikle kentleşmenin hızının üzerinde durulması gerekir çünkü yukarıda ayrıntılı biçimde incelendiği üzere 1955’de % 24,9 olan kentli nüfus, günümüzde %90’lara çıkmıştır; ikinci olarak kentleşmenin yönü önemlidir ve iç göç merkez niteliğindeki kentler ile gelişmiş bölgelere yönelmiş durumdadır; son olarak büyük şehirlerde, heterojen ve bütünleşmemiş bir toplumsal yapı ortaya çıkmış olup, kentlileşmede sorunlar yaşandığı görülmektedir (Can ve Çiçek, 2012: 40). Merkez olan sanayileşmiş büyük kentlerin ihtiyaç duyduğu ucuz işgücü arzının fazlalığı gecekondulaşma yanında kayıt dışı ekonomiyi beslemesi bakımından sorunlar yaratmaktadır.

2.2.3. İstihdam Sorunları: İşgücü Piyasasına ve Kayıt Dışı İstihdama Etkileri

İç göçler sonucunda kentler hızlı ve sağlıksız biçimde büyürken, kırsal kesim üretken aktif nüfustan yoksun kalmaktadır. Merkez - Çevre Teorisi çerçevesinde iç göçler işgücü yapısını; kentsel işgücü arzını, kentsel nüfusun doğal artış hızı üzerinde arttırması bakımından, derinden etkilemektedir. Kırsala göre daha masraflı ve zorlu bir süreç olan kentte işgücü talebi oluşturulması, istihdamı arttıracak ve mevcut işsizlere iş sağlayacak sanayi yatırımlarını gerektirmektedir.

Kentsel alanlara göç edenler, göç edilen yerlerde öncelikle gecekondularda oturmak ve kayıt dışı çalışmak zorunda kalmaktadır. Bunun sonucunda kentlerde işgücü niteliksizleşmiş; düşük ücretle çalışan, hatta sosyal güvenlik şemsiyesi altında bile olmayan bir istihdam arzı ortaya çıkmıştır (DPT, 2001: 15). Kayıt dışı istihdamın varlığı aynı zamanda iç göçün sürdürülebilirliğine yol açmaktadır. Bu anlamda gecekondu alanlarının büyümesi ile kayıt dışı istihdamın artması arasında koşutluk bulunmaktadır. İşgücü piyasasına etkileri bakımından iç göçler Türkiye’ de üç farklı döneme ayrılabilir (İçduygu, Sirkeci ve Aydınğün, 1998: 234):

Birinci dönem II. Dünya Savaşının hemen ardından 1960'lara kadar devam eden ve tek bir işgücü piyasasının bulunduğu, mevsimlik ve geçici göçten bahsedilebilecek dönem olup, bu dönemde doğrudan istihdam piyasasına erişim sağlanabilirken, kentleşme ve sanayileşme temel devlet politikalarındandır (İçduygu, Sirkeci ve Aydınğün, 1998: 234). Merkez kentler, kırsaldan gelen işgücü için yine öncelikli seçenektir ancak merkezin istihdam yaratma kapasitesinin işgücü arzını karşılamada yetersiz kalması ucuz işgücü ve kayıt dışı istihdama yol açmaktadır. İkinci dönem ise 1980'lere ulaşan, kentlerin artık iç göçle gelenlere istihdam piyasasına doğrudan erişim sağlayamaması nedeniyle kayıt dışı sektörlerin öne çıktığı ve gecekondularda yaşayanların kentte kalış süresinin uzaması nedeniyle yavaş yavaş örgütsüz ve kayıt dışı istihdam piyasasından, kayıtlı ve sosyal güvenlik kapsamındaki işlere geçmeye başladığı dönemdir (Gökçe ve v.d., 1993: 345). Üçüncü dönem 1980'ler sonrası istihdam piyasasının iyice parçalandığı, kırdan kente göçün devam etmesine rağmen kentler arası göçün örneklerinin fazlaştığı, istihdam piyasasına giren sayısı ve niteliklerinde azalma eğilim sürerken, *“kayıt dışı çalışanlarla birlikte profesyonel küresel çalışanlar arasında kutuplaşma meydana geldiği bir süreci kapsamaktadır”* (İçduygu, Sirkeci ve Aydınğün, 1998: 236). Kente gelen kırsal kökenliler, kendi sorunlarının çözümlerini kendileri üretme durumunda kaldığından, işsizlik sorununun giderilmesi için kendi kurdukları iş alanları öne çıkmaktadır. Bunun sonucu kendi içlerine kapanma (enklavlaşma) ve kentlileşmenin gecikmesidir.

SONUÇ

Çok yönlü bir olgu olarak iç göç, göç alan ve göç veren yerleşim alanlarını farklı açılardan derinden etkilemektedir. 10. BYKP’ye kadar çözülmesi gereken önemli bir sorun olarak ele alınan iç göç, genel olarak tarımda makineleşme, bölgelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik farkları ve hızlı nüfus artışı gibi dinamiklerden kaynaklanmıştır. Kırsaldaki hızlı nüfus artışı, tarımda makineleşmeyle birleşince kırsal kesimden (çevre), kentlere (merkeze) doğru iç göç hareketleri hızlanmış, bu durum mevcut sosyo-ekonomik gelişmişlik farkını gittikçe artırarak belirli bir dönem iç göçü teşvik eden bir döngüye neden olmuştur. Kent ekonomisinin ihtiyaç duyduğu ucuz işgücünü karşılama bakımından bu gelişme merkez ve çevre arasında kurulan bağımlılık ilişkisinin sürekliliğine yardımcı olmaktadır. Ucuz işgücü kentin sanayileşmesinde itici güç olurken, kent ile kırsal çevre arasındaki eşitsizlik farkını beslemiştir. İç göç nedeniyle genç ve aktif nüfusu kaybettiği için kırsalın üretim kapasitesi düşmüş ve kente olan bağımlılık derecesi artmıştır.

İç göç, hem kitle iletişim ve ulaşım araçlarının gelişmesiyle, hem de göç edenlerin ailelerini yanlarına almalarıyla gittikçe büyümüş, kentlerde ülkenin belli bölgelerinden gelen insanların yaşadığı sokak, mahalle ve gecekondu bölgeleri gibi enklav benzeri oluşumlar görülmeye başlanmıştır. Bu durum nedeniyle kırsal veya daha az gelişmiş yerlerden göç edenler, göç veren ve göç alan yerlerde çeşitli sorunların yaşanmasına neden olmaktadır. Bu durum kentsel alanlarda kente uyum ve kentleşme sorunlarının, en önemlisi işsizliğin artmasına yol açmıştır. Kırsal kesimin istihdamında yaşanan sorunlar Türkiye’deki iç göçün açıklanmasında anlamlı etkenlerdendir. Ayrıca gecekondulaşma, iç göçün doğurduğu en önemli sorunlardan biridir. Toplumsal ve ekonomik gerçeklerin bir yansıması olarak görülen gecekondulaşma, ölçek ve rant boyutlarıyla bugün tanık olunan pek çok soruna kaynaklık etmektedir. Öte yandan sosyo-ekonomik gelişmişlik farkının belirginleşmesi iç göçü besleyen kaynaklardandır. Bu nedenle iç göç hareketlerini yönetmenin en etkili araçlarından birisi bölgelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik farkını azaltmaktır. BYKP’lerde önerilen somut politika araçlarından birisi az gelişmiş yörelere özel teşvikler getirilmesidir. Bu doğrultuda iç göçü tetikleyen sorunların ortadan kaldırılmasının yanında, hem göç veren hem de göç alan yerlerde göçün neden olduğu olumsuz etkilerin saptanması, azaltılması veya ortadan kaldırılması önemlidir. Bu nedenle kırsal, kentsel ve bölgesel gelişme eğilimleri birlikte değerlendirilerek bütüncül politikalar geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

9. *Beş Yıllık Kalkınma Planı*. (2006). Erişim tarihi: 23 Ekim 2019, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Dokuzuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2007-2013%E2%80%8B.pdf>.

10. *Beş Yıllık Kalkınma Planı*. (2013). Erişim tarihi: 5 Kasım 2020, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf>.

11. *Beş Yıllık Kalkınma Planı*. (2018). Erişim tarihi: 18 Mart 2021, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf>.

Abadan Unat, N. ve Keleş, R. (1976). *Göç ve Gelişme*. Ankara: Ajanstürk Matbaası.

Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları. (2015), Erişim tarihi: 14.08.2017, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2015-21507>.

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2021. (2022). Erişim tarihi: 12 Mayıs 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2021-45500#:~:text=%C4%B0l%20ve%20il%C3%A7e%20merkezlerinde%20ya%C5%9Fayanlar%C4%B1n,6%2C8'e%20d%C3%BC%C5%9Ft%C3%BC>.

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2021. (2022). Erişim tarihi: 18 Mart 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2021-45500>.

Ağır, Ö. (2021). İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Türkiye’de Tarıma Amerikan Etkisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 65-89.

Akgür, Z. G. (1997). *Türkiye’de Kırsal Kesimden Kente Göç ve Bölgelerarası Dengesizlik (1970- 1993)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri Dizisi 201.

Amin, S. (1974). *Accumulation and Development: A Theoretical Model*. *Review of African Political Economy*, 1 (1), 9-26.

Apan, A. (2006). *Türkiye’de İç Göç Olgusu: Nedenler ve Sonuçlar*. Yerel Yönetim ve Denetim Dergisi, 11 (5), 26-33.

Aydınlı, H.İ. ve Çiftçi, S. (2015). *Türkiye’de Kır-Kent Kavramlarının Değişen Niteliği ve Mevzuatın Sürece Etkisi*. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 14(54), 192-200.

Başar, E. (2013). *Demografiye Giriş 2. Baskı*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Bülbül, S. ve Köse, A.(2010). *Türkiye’de Bölgelerarası İç Göç Hareketlerinin Çok Boyutlu Ölçekleme Yöntemi ile İncelenmesi*. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 39(1), 75-94.

Can, İ. ve Çiçek, C. (2012). *Gecekondulaşma, Kentsel Dönüşüm ve TOKİ Konutlarının Ticarileşmesi: Kars Örneği*. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9, 37-61.

Çağlayan, S. (2006). *Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi*. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE), 17, 67-91.

Çelikkaya, S., Yaman, H., Dağlı, İ. ve Çapık, E. (2018). *Bölgesel Politikaların Kalkınma Planlarındaki Yeri ve Zamana Bağlı Dönüşümü*. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 9 (22), 21-31.

Çoban, A.(2015). Güneydoğu Anadolu Bölgesinde nüfus ve nüfus hareketleri. Erişim tarihi: 13 Ocak 2022, http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/semp8_33.pdf.

DİE (2002). *2000 Genel Nüfus Sayımı, Göç İstatistikleri*. Ankara: DİE Yayınevi.

Dinçer, B., Özaslan, M. ve Kvasoğlu, T. (2003). *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*. Ankara: DPT Yayını.

DPT (1963). *1. Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: DPT Yayını.

DPT (1967). *2. Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: DPT Yayını.

DPT (1973). *3. Beş Yıllık Kalkınma Planı. (Yeni Strateji ve Kalkınma Planı)*, Ankara: DPT Yayını.

DPT (1979). *4. Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: DPT Yayını.

DPT (1984). *5.Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: DPT Yayını.

- DPT (1989). *6. Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: DPT Yayını.
- DPT (1995). *7. Beş Yıllık Kalkınma Planı ÖİK Raporu*. Ankara: DPT Yayını.
- DPT (2000). *8. Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Erişim Tarihi: 05.11.2021, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-2001-2005
- DPT (2001). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: DPT Yayını No: 2603.
- Durugönül, E. (1997). *Sosyal Değişme, Göç ve Sosyal Hareketler. II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Toplum ve Göç (Mersin Kasım 1996)*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- Erdoğan, M. (2015). *Avrupa'da Türkiye Kökenli Göçmenler ve 'Euro-Turks-barometre' Araştırmaları*. Göç Araştırmaları Dergisi, 1, 108-148.
- Erkan, R. (2002). *Kentleşme ve Sosyal Değişme*. Ankara: Bilim Adamı Yayınları.
- Eryurt, M.A.; Beşe Canpolat, Ş. ve Koç, İ. (2013). *Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Politikaları: Öngörüler ve Öneriler*. Amme İdaresi Dergisi, 46 (4), 129-156.
- Es, M. ve Ateş, H. (2004). *Kent Yönetimi, Kentleşme ve Göç: Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 48, 205-248.
- Galtung, J. (1971). *A Structural Theory of Imperialism*. Journal of Peace Research, 8 (2), 81-117.
- Gökçen, A. (1987). *Kalkınmada Öncelikli Yörelere Uygulanan Gelişme Politikaları*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 45(1), 363-390.
- Güllüpınar, F. (2012). *Göç Olgusunun Ekonomi-Politiği ve Uluslararası Göç Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme*. Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 4, 53-84.
- İçduygu, Ahmet, Sirkeci, İbrahim ve Aydınğün, İsmail (1998). *Türkiye'de İçgöç ve İçgöçün İşçi Hareketine Etkisi*. A. İçduygu, İ. Sirkeci ve İ. Aydınğün. (Ed.), *Türkiye'de İçgöç: Türkiye'de İçgöç, Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı* (ss. 207-244). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

İçduygu, A. ve Sirkeci, İ. (1999). *Cumhuriyet Türkiye’sinde Göç Hareketleri*. O. Baydar. (Ed.), 75 Yılda Köylerden Şehirlere (ss. 249-268). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

Kartal, S. K. (1983). *Kentlileşmenin Ekonomik ve Sosyal Maliyeti*. Amme İdaresi Dergisi, 16 (4), 287-321.

Kartal, S. K.(1992). *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye’de Kentlileşme*. Ankara: Adım Yayıncılık.

Kayacan, E. (2022). *Türkiye’nin Nüfus Politikalarındaki Değişimin Kalkınma Planları Üzerinden Değerlendirilmesi*. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 22(54), 107-139.

Keleş, İ. (1997). *Türkiye’de Göç Eğilimleri ve Şehirleşme Süreci*. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1(2), 167-187.

Keleş, R. (1998). İç Göç (2. Baskı). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü* içinde (s. 63). Ankara: İmge Yayınları.

Keleş, R. (2002). *Kentleşme Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi.

Kıray, M. B. (1998). *Kentleşme Yazıları (1. Basım)*. İstanbul: Bağlam Yayınları No: 129.

Kutlu Akal, S. Elmacı, A. ve Payan, F. (1999). *Kentleşmenin Ekolojik Sisteme ve Çevreye Etkileri ile Çözüm Önerileri*. İ. Öztürk, M. Aykaç ve A.Ekerim. (Ed.). Kent ve İnsan (Cilt 1) Kent Yönetimi ve Çevre Sorunları Sempozyumu 17-19 Şubat 1999 (ss. 106-116). İstanbul: İBB İSTAÇ Yayını No: 6/1.

Loughlin, J. (2009). *The ‘Hybrid’ State: Reconfiguring Territorial Governance in Western Europe*. Perspectives on European Politics and Society, 10(1), 51-68.

Mahiroğulları, A. (2017). *Türkiye’de Kayıtdışı İstihdam ve Önlemeye Yönelik Stratejiler*. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(2), 547-565.

Mardin, Ş. (1973). *Center-Periphery: A Key to Turkish Politics?* Post-Traditional Societies, 102 (1), 169-190.

Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

McComb, C. Z. (2017). *The Role of Ethnic Enclaves on the Integration Process of Modern Immigrants: Case Studies in Columbus, Ohio and France*, Erişim tarihi: 26 Mayıs 2022, <https://openworks.wooster.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=8692&context=independentstudy>.

McDowall, D. (2004). *Modern Kürt Tarihi*. Ankara: Doruk Yayınları.

Murat, S. (2002). *Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'nin Karşılaştırmalı Nüfus Yapısı*. M. Aykaç ve Z. Parlak (Ed.).Tüm Yönleriyle Türkiye-AB İlişkisi (ss. 45-89). İstanbul: Elif Kitabevi.

Ören, K. ve Yüksel, H. (2013). *Türkiye'de Konut Sorunu ve Temel Dinamikleri*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(18), 47-84.

Özer, İ. (2004). *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*. Bursa: Ekin Kitabevi.

Özgür, E. ve Güler, H. (2004). *1. Düzeydeki 12 İstatistik Bölgenin Gelişmişlik Durumlarının Faktör Analizi ile İncelenmesi*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(1), 75-88.

Öztürk, M. (2006), *Türkiye'deki İç Göçlerin Sosyal Politika Açısından İncelenmesi: İstanbul Semt Pazarcuları Örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Öztürk, M. ve Altuntepe, N. (2008). *Türkiye'de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması*. Journal of Yaşar University, 3(11), 1587-1625.

Parlak, B. (2008). *Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci Geliştirme Projesi: Bursa Büyükşehir Örneği*. F. N. Genç, A. Yılmaz ve Özgür, H. (Ed.). Dönüşen Kentler ve Değişen Yerel Yönetimler (61-85). Ankara: Gazi Kitabevi.

Peker, M. (2019). *Türkiye'de Göçün Değişen Yapısı Kaynaklı İki Olgu*. Nüfusbilim Dergisi, 41, 139-159.

Sönmez, S. (2016). *Bretton Woods, Fordizm ve Hegemonya*. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 34 (1), 43-62.

Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırmaları (SEGE). (2017). Erişim tarihi: 5 Kasım 2021, <https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/b94224510b7b/sege/il-sege-raporlari>.

Şaylan, G. (1976). *Günümüz Mülki Amirlik Sistemini Nitelendiren Bir Eğilim: Siyasal Yönetmel Yapı Bütünleşmesi*. K. Fişek. (Ed.). Toplumsal İlişkileri Açısından Türkiye’de Mülki İdare Amirliği Sistem ve Sorunlar (ss. 38-54). Ankara: Türk İdareciler Derneği Bilimsel Araştırma Dizisi: 1.

Şen, M. (2014). *Türkiye’de İç Göçlerin Neden ve Sonuç Kapsamında İncelenmesi*. Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi, 1, 231-156.

Uyar Bozdağlıoğlu, E. Y. (2009). *Türkiye’de İşsizliğin Özellikleri ve İşsizlikle Mücadele Politikaları*. Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(20), 45-65.

TDK, Göç. Güncel Türkçe Sözlük içinde. Erişim tarihi: 13 Ocak 2022, <https://sozluk.gov.tr>.

Tekeli, İ. (1982). *Türkiye’de Kentleşme Yazıları*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Tekeli, İ. (1998). *Türkiye’de İçgöç Sorunsalı Yeniden Tanımlama Aşamasına Geldi*. A. İçduygu (Ed.), Türkiye’de İçgöç Konferansı Bolu-Gerede, 6-8 Haziran, 1997 (ss. 7-21). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Tekkanat, S.S. ve Mermer, H. (2018). *Bir Planlama Sorunsalı Olarak Bölgelerarası Dengesizlik: Türkiye Örneği*, Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10 (4), 91-106.

Tören, T. (2006). *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı: Türkiye Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Türkiye’nin nüfus haritası. (2019). Erişim tarihi: 18 Mart 2020, <https://www.icisleri.gov.tr/turkiyenin-nufus-haritasi>.

Türkiye’nin nüfus haritası. (2022). Erişim tarihi: 13 Ocak 2022, <https://www.icisleri.gov.tr/turkiyenin-nufus-haritasi-10072021>.

TÜSİAD (1999). *Türkiye’nin Fırsat Penceresi, Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri*. İstanbul: TÜSİAD Yayın No: T/99-124.

Tütengil, C. O. (2008). *Bölgesel Az Gelişme ve Bölgeler-Arası Dengesizlik Sorunu*. Istanbul Journal of Sociological Studies, (38), 57-68.

Wallerstein, I., Amin, S., Arrighi, G. ve Frank, A. G. (1990). *Transforming the Revolution: Social Movements and the World-System*, New York: Monthly Review Press.

Wallerstein, I. (2011). *The modern worldsystem 1: Capitalist agriculture and the origins of the European World-Economy in the sixteenth century with a new prologue*. California: University of California Press.

Wirth, L. (2002). *Bir yaşam biçimi olarak kentleşme*. A. Alkan ve B. Duru (Ed.), 20. Yüzyıl Kenti içinde (ss. 70-106). Ankara: İmge Kitabevi.

Yılmaz, C. ve Tağrikulu, P. (2017). *Giresun ve Trabzon Kırsalında Göçe Katılmayan Ailelerin Gerekçeleri*. O. Köse (Ed.). Geçmişten Günümüze GÖÇ II (ss. 919-928). Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.

Yücel Batmaz, N. ve Erdem, Ç. (2016). *Türkiye’de 1950-1960 Döneminde Kentleşme Sürecini Siyasi İktidarın Yapısı ve Uygulamaları Açısından Yorumlamak*. Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 12 (47), 201-213.

